ئا: فوئاد نەجمەدین عومەر

ئاشکرایە مێژووی مرۆڤایەتی لێوان لێوە لە ململانێی فکری نێوان ئاکەکانی کۆمەڵگەیەک لە لایەک و نەتەوەکان لە لایەکی تر، تا گەیشتوەتە ڕادەی پێکدادانی سەختی خوێناوی، مرۆڤ هەمیشە هەوڵیداوە زۆرترین مەودای سنوری بەرامبەر لە ڕووی فکری و سیاسیی و ئاینی و کۆمەڵایەتی ببەزێنێت، ڕاسیزم لە وشەی (Race) بە مانای ڕەگەز وەرگیراوە، ڕەگەزپەرستی ڕاسیزم تیۆرێکی دژە زانستی و کۆنەپەرستانەیە کە بڕوای بە نا یەکسانی نێوان ڕەگەزەکان لە بواری توانایی و هێزی بیرکردنەوەدا هەیە(١)، ڕاسیزم ڕەگەزی گروپێک دیاریدەکات، کە دەیەوێت بە هۆی ڕەگەزەکەیەوە خۆی لە گروپەکانی تر جیا بکاتەوە، ڕاسیزم ئایدۆلۆژییەکی سیاسی توندڕەوانەیە، کە لە ڕێگەیەوە مرۆڤەکانی تر بە پیسترین و دڕندانەترین شێوە دەچەوسێنێتەوە، ڕاسیزم ئایدۆلۆژیایەکی دەبەنگانە و دڕندانەیە، کە مرۆڤەکان لەسەر بنەمایەکی بایلۆژی بەسەر چەند گروپێک دابەشدەکات، وەکو گروپی[ڕەشپێستەکان، سپیپێستەکان، قاوەیپێستەکان] مەبەستی سەرەکی لەم دابەشکردنەش، قازانجکردنی گروپێک یان دەوڵەتێکی بەهێزە، کە دەیەوێت گروپێک یان دەوڵەتێکی بێهێز بچەوسێنێتەوە (٢)، چەمکی ڕاسیزم لە ماوەی نێوان دوو جەنگی جیهانی و لە ساڵی (١٩٣٣)هاتە ناو فەرهەنگی فەرەنسیەوە، بەڵام دەتوانین لە ناو تەواوی شارستانییەتە دێرینەکاندا ئەم دیاردەیە ببینینەوە(٣)، بۆ نمونە کۆمەڵگەی ڕۆمانی بە هەموو ئەو کەس و میللەتانەی تریان دەوت (بەربەری) کە لەوان

سێگۆشەکەی فاشیزم و نازیزم و بەعسیزم لە بۆتەی ڕاسیزمدا

نەبووایە بە ئایەنی ئەوانەی دژایەتی ڕۆمیان بکردایە، (هیرۆدۆتس) یش شەڕی ئەوروپی و ئاسیایی بە شەڕی بەربەر و مەدەنییەت لە قەڵەمداوە، کەواتە ڕوونە ئێستا کە وەک زاراوەی سیاسی ئەو ناوە بە هەر کەس و کۆمەڵێک بوترێ، بە مانای ئەوەندە کۆنەپەرست و دژ بە مەدەنییەت و بەدرەوشت و ئێنەگەیشتووە (٤)، سەرەتای پیادەکردنی ئەم ئیۆرییەش بۆ سەردەمی دۆزینەوەی جوگرافیەکان دەگەڕێتەوە، ئیتر لێرەوە لەسەر زەمینی ئەو کیشوەرە نوێیانە بە پاکتاوکردن و قڕکردنی نەتەوەکانی دەسنیپێکرد، کەدانیشتوانی ڕەسەنی ناوچەکە بوون، کە نەتەوەکانی تری وەک مرۆڤ سەیر نەدەکرد، بەڵکو وەک ئاژەڵێک لێی دەڕوانین (٥)، بەڕێوەبردنی سیاسەتە دژە مرۆڤەکانی ئەمریکا لە دژی سور پێست و ڕەش پێستەکانی ئەم وڵاتە کە سەرەڕای جاڕنامەی مافی مرۆڤ هەر وا درێژەی هەیە، کە ئەمە نمونەیەکی زەقی ڕاسیزمە (٦).

بەڵام دواتر ئیۆری ڕەگەز پەرستی بەرگی زانستی وەرگرت، کە زانایانی سەدەی (١٩) لە بوارەکانی ڕەگەزناسی و عەقڵی و مرۆڤایەتی پێیهەستان، بەو پێیەی سەدەی (١٩) لە ئەوروپا سەدەی ناسیۆنالیزم بوو، ئیتر ئیۆری ڕەگەزپەرستی دەسئبەرداری ئەوەبوو، کە تەنها لەسەر بنەمای ڕەنگی پێست جیاوازی بکات، بەڵکو جیاوازیکردن خەسڵەتی نەتەوەییانەی وەرگرت، هەر لە بەڵگەی ئوێکاری زانای سکوتلەندی (ڕۆبەرت کنوکس) ەوە کە لەسەر بیرۆکەی (گۆشەی سەر) دامەزراوە، کە جیاوازی دەکات لە نێوان کەللە سەری پیاوی سپی کە خڕە و ئاسنی بەرزترە، لەگەڵ کەللە سەری پیاوی ڕەش، کە درێژەو لە دۆخی ئاژەڵیەوە نزیکترە، تا دەگات بەو بەڵگە زمانەوانیانەی (ئەرنست ڕینان)* کە پێیوایە عەقڵی ئاری نەژادەکان** لەسەروو عەقڵی ئەوانەوەیە کە سامی نەژادن(٧)، تا نەتەوەی سۆسیالیستی نەژاد پەرست لە ئەڵمانیا سەریهەڵدا(٨)، ئەدۆلف هیئلەر*** ڕێبەری ئەڵمانیش لە ژێر دەمامکی ڕەگەزی باشتر، چەند ملیۆن جولەکەی کوشت (٩)، بە بۆچوونی هیئلەر گشت پێشکەوتن و داهێنانەکانی مرۆڤ لە سەرەتاوە تا کۆتایی بە درێژایی مێژوو، تەنیا لەلایەن نەژادی ئارییەوە دروستبووە و دروستدەبێت (١٠) .

ئاریایەتی وەک ڕەگەزێک بە پاک و باڵاترین نەژاد ئەژمار کرا، هەر خودی مانای ئاری بە واتای ماقوڵیی دێت، وەک هیگڵ دەڵێت: (مێژوو وا هاتووە لە هەر سەردەمێک لەسەر دەستی نەتەوەیەک پێشڕەوایەتی جیهان کراوە، ئەم جارە ئەو ڕابوون و تەکنیک و زانست و دادگەرییە، پەیامە لەلایەن ئومەتی ئەڵمانیاو نەژادی ئاری بۆ جیهان (١١)، بینیئۆ مۆسۆلینی فاشیزمی ئیتاڵیاش دەڵێت «ئیتالیا پێویستی بە دیکتاتۆرەیەتێک هەیە، دیکتاتۆرییەتێک بۆ نەتەوە (١٢)، هەروەها دەڵێت (ئەفسانەی ئێمە نەتەوەیە)، میراتگری ئیمپراتۆریەتی ڕۆم (١٣)، لە ڕۆژهەڵاتیش، میشێل عەفلەق * کە دامەزرێنەری حزبی

فاشیزم توندڕەوترین مەزهەبە کە دژی سۆسیالیستی و یەکسانی و دیموکراتییە، لە پێناوی دەوڵەتدا کاردەکات لەسەر بنەمایەکی نەتەوەپەرستانە، کە لە ناو گێژاوی گشتی سەرمایەداریدا هاتوەتە کایەوە

بەعسی عـەرەبـیـیـە، ناسنامەی عەرەب لەسەر بنەمای (جیاوازبوون) دادەڕێـژێـت، کـە دەڵـێ :[ئێمە جیاوازین، ئێمە لە ڕۆژئاوا جیاوازین، ئێمە لە هیچ نەتەوەیەکی دنیا ناچین، ئەو جیاوازییەش تایبەتمەندێتیمان دەداتێ، کە تایبەتمەندێتی عەرەبیە، یاخود ئیسلامییە (١٤)، بـەڵام بە ڕای (ئەنتۆنی سیمس) ناسیۆنالیستان ناتوانن بە ویست و ئارەزوی خۆیان ئەفسانەی نەتەوەیی داڕێـژن، یان مانا بە هەر داب و نەریتێک بدەن (١٥)، چونکەبە هۆی هەموو ئەو تاوانە دزێوانەی هەر یەک لە نازیزم و فاشیزمو بەعسیزم، کە لە ژێر پــەردەی ناسیۆنالیزمی و نــەژاد پەرستیدا ئەنجامدرا، دەستبەجێ ئەو تیۆرانە پێودانگی زانستیانەی خۆیان لە دەستدا (١٦)، کەسێک کە بڕوای بە جیاوازی ڕیشەیی لە نێوان مرۆڤەکاندا هەبێت، چۆن دەتوانێت بە گژ ڕاسیزمدا بچێتەوە ؟ لە کاتێکدا تەنها کاری ڕاسیزم ئەوەیە کە ئەم قەناعەتە لەسەر زەمینەی واقیع، (داکەوت) پراکتیزە بکات (١٧).

چەمک و مێژووی سەرهەڵدانی فاشیزم (fascism):

وشـەی (fascism) لە (fasces) (دەسکەداری) لاتینییەوە هاتووە و لە ڕۆمای دێریندا هێمای پاراستنی دەسـتـوور و هێمنی بــووە(١٨)، فاشیزم بیست ساڵ مێژووی ئەوروپایە لەگەڵ دانەپێنی دیموکراسی لیبراڵ و بەرپابوونی شۆڕشی بەلشەفیدا، سێیەم مەزنە ڕووداوی نێوان هەردوو جەنگی جیهانییە(١٩)، فاشیزم لەسەر فەلسەفەیەکی کۆمەڵایەتی دیاریکراو بنیات نـەنـراوەو، ڕێبازێکی نوێی ژیـان یان قۆناغێک لە قۆناغەکانی پەرەسەندنی کۆمەڵایەتی ناگەیەنێت، بەڵکو دیاردەیەکە لە دیاردەکانی یـاخـی بـوونـی سـەرمـایـەداری کـۆنـەپـەرسـتـی(٢٠)، توندڕەوترین مەزهەبە کە دژی سۆسیالیستی و یەکسانی و دیموکراتییە، لە پێناوی دەوڵەتدا کاردەکات لەسەر بنەمایەکی نەتەوەپەرستانە، کە لە ناو گێژاوی گشتی سەرمایەداریدا هاتوەتە کایەوە (٢١)، گەرای ئەم بیرۆکەیە لە ساڵی (١٩١٧) دا هاوکات لەگەڵ ڕەوتی کامڵبوون و سەرکەوتی کۆمۆنیزم لە ڕوسیا، لە زەینی (مۆسۆلینی) دا فۆرمەلە بوو، لە ساڵی (١٩٢٢) دا گەیشت بە ئامانج (٢٢)، بینیتۆ مۆسۆلینی وشـــەی فاشیزمی بۆ کۆمەڵەی پەرلەمانی چـەکـدار بە کاردەهێنا، کە لە جەنگی جیهانی دووەمـدا دروستیکردبوو(٢٣)، کە ڕایگەیاند فاشیزم فەلسەفەیە (٢٤)، بـەڵام ڕایــەک هـەیـە کـە دەڵێت (سەرلەبەری فاشیزم باوەڕێکی دژە هۆشگەراییە) (anti rationalism)، واتـە ڕێبازێکە شکۆمەندی لـەوەدا دەبینێ بنەمای گۆشە نیگای خۆی بە ڕاوێـژی هۆشەکی و تیۆرێک بنیات نەنێت، بەڵکو پەنا دەباتە بەر تاوی شاڵاوی هەست و ئەفسانە (٢٥) . بەشێوەیەکی گشتی فاشیزم بەرهەمی فشارە دەروونی و ڕوحیەکانە، کە لە سەردەمی مۆدێرنیزم بۆ تاک پەیدا دەبـن، یـان بەرهەمی لێکدابڕانی کۆمەڵایەتی و فراوانبوونی کەلێنەکانی نێوان هــەژاران و دەوڵەمەندانە، لۆجیکی سیاسی کۆمەڵایەتی فاشیزم ئـەوەیـە:[مـادام بۆ خۆمان نییە، ناهێلین بـۆ کەسی دیکە بێت] (٢٦) . فاشییەت لە هەر شوێن و کاتێکدا بێت هاوڕێی سێ دەرکەوتەی سەرەکییە کە بریتین لە :

١-دیاردەی مێگەل دروستکردن.

٢ .دروسـتـکـردنـی کەمایەتییەکی گوناهبار. ٣. مۆنۆپۆڵکردنی ڕاگەیاندن (٢٧)

ئەڵمانیا و بــوون بـە بنکەی سەرەکی نازیزم .

نازییەتبزوتنەوەیەکی نەتەوەیی سۆشیالیستی نەژاد پەرست بوو لە ئەڵمانیا سەریهەڵدا، وەک نازی کورتکراوەی دوو بڕگەی یەکەمی پارتی کرێکاری سۆشیالیستی نەتەوەی ئەڵمانییە»National so Zialis Tishe Deutsche تۆخم و پێکهێنەرەکانی نازیش وەک فاشیی بریتیی بووە لە « سەروەری نەتەوەیی و شانازی بە باپیران و پیرۆزی باڵای نیشتمان و بەسەردا وتنی پاڵەوانییەتی کەسی یەکەم و سەرکردە.

ئــەوانــەی وایــکــرد کــە لە ساڵی (١٩٣٣) بـە هەڵبژاردنێکی دیموکراسییانە هیتلەر و حزبی نازی ٢٨٨ کورسی بە دەست نهێنێ و بە دەنگی یەکەم دەرچێت لە پەرلەمان

-ڕاینشتاخ، هیتلەر بووە (ڕاوێژکاری سەرۆک وەزیرانی) ئەڵمانیا، هەموو حزبەکانی تری هەڵوەشاندەوە و بووە خاوەنی ٨ ملیۆن ئەندام، ئەو دوانزە ساڵەی دەسەڵاتی لە دژی دیموکراسی و ئــازادی و نـمونـەی دڕنـدەیـی دەسـەڵاتـی نـازی واپێناس کـراوە، ڕێبازێکی ئاکیانەی لیبڕاڵی دەوڵەتییە، دەوڵەتیش لە ژێر فەرمانی حزبێک بووە، حزبیش لە ژێر فەرمانی ئاکە کەسێک بـووە بە نـاوی (فۆهەر-ڕابەر) یاخود ئەدۆڵف هیتلەر، بەو شێوەیە ئەو بزوتنەوەیە ئەشەنەی کردو ئەڵمانیاش لە زانست و تەکنیک و بوارەکانی تر زیاتر پەرەی سەند، کە جەنگی جیهانی دووەمی لەسەر دروسـت بـوو، دروشـمـە کۆنەکەی ئیمپراتۆریەکان (بە تایبەتی تەیمور لەنگ) کە شەڕیان بە بیانوی ئەوەی « یەک خوا هەیە لە ئاسمان دەبێت یـەک حکومەتیش هەبێت لەسەر زەوی» هەڵدەگیرساند(٢٨) .

کـورتـەیـەک لـە مـێـژووی سەر هەڵدانی بەعسیزم :

حزبی بەعس وەک حزبێکی پان عەرببزمی ناسیۆنالیستی توندڕەو، ئـەگـەر چـی تـا ڕادەیــەک مێژووی دروستبوونی بـە ڕۆژو بـە مانگ ڕوون نییە، بـەڵام مێژوونووسان و توێژەرانی بـواری سیاسی لەسەر ئەوە کۆکن، کە بۆ ساڵانی چلەکانی سەدەی ڕابردوو دەگەڕێتەوە (٢٩)، وشـەی حزبی بەعس بۆ یەکەمجار لە نامەیەکی نارەزاییدا هاتووە کە (سەڵاحەدین بەیتار)*لە بـەرواری(١٥ ی نیسانی ١٩٤٥) دا ئاراستەی ئەنجوومەنی نوێنەرانی کردوە(٣٠)، لە ناوەڕاستی چلەکانی ئەم سەدەیەدا، لە سوریا و لە بارودۆخێکی (ئابوری، سیاسی، کۆمەڵایەتی، فەرهەنگ) ی دواکـەوتـوودا جـوڵانـەوەیـەکـی نـەتـەوەپـەرسـت بـە نــاوی (حركة البعث العربية) واتـە:جـوڵانـەوەی ژیانەوەی عەرەب، بە قۆستنەوەی ئەو بۆشاییە سیاسی و ئایدۆلۆژیەی ئەوسا سەریهەڵدا و لە دەروازەیەکی نەتەوە پەرستانەی قاڵبوو لە ناو بۆتەی نازیزمدا، هاتە کۆڕی ژیانی سیاسی نـەتـەوەی عـەرەبـەوە(٣١)، بەعس ئـەو هـزر و ئایدیۆلۆجییە نەتەوەیی و ڕەگەز پەرستییە، کە دەیەوێت دەوڵەتێک بە زەبری هێزو ستەم و بیرۆکەی ناسیۆنالیزمیانەی شۆڤێنیزمیانە لە ڕێگەی سڕینەوەی پێناسی نەوەکانی تر بە تایبەتی نـەتـەوەی کـورد دروستبکات، لە ژێـر دروشـمـی (لـە کـەنـداوەوە بۆ ئۆقیانوس) هەموو خاکی نەتەوەکانی تر بخاتە ژێر دەستی خۆیەوە (٣٢)، حزبی بەعسی عەرەبی، یەکەمین حزبی فاشیستی عەرەبییە، ئەم حزبە لـەلایـەن میشێل عەفلەق و سەڵاح بەیتار* لە(١٩٤٧/٤/٧) لە دیمەشق -سوریا دروستبوو، بە ناو ئامانجی سەرەکییان(یەکێتی، ئازادی، سۆسیالیزم)، وەلــێ لـە ڕاستیدا ئامانجی سەرەکییان، یەکێتی وڵاتانی عەرەبی و دامەزراندنی دەوڵەتێکی عەرەبی یەکگرتوو، دیارە وەک خۆیان بانگەشەی بۆ دەکەن (٣٣).

ڕاسیستان لە هەر شوێنێک بن لە یەک دەچن (هۆلۆکۆست و ئەنفال وەک نمونە).

خەسڵەتی سـەرەکـی سـەدەی بیستەم، نـە هـێـزی چینایەتی و ململانێی چینایەتی بوونە ململانێی بۆچوون و ئایدۆلۆژیایەکان، بەڵکو ململانێی نـەتـەوەکـان بـوو، بـەڵام پێویستە بزانین کە خودی هیتلەریش، زۆرتـر ناسیۆنالیزمێکی تـونـدڕەو بوو تا نەژادپەرستێک، هەرچەندە بەردەوام قسەی لەسەر نەژاد دەکرد، هـەروەک خۆی لە کتێبی ((خەباتی من)) دا دەڵێت :[من ناسیۆنالیستێکم نەک نیشتمان پەروەر].(٣٤) هەروەها مۆسۆلینیش وەک لە بەشی یەکەمدا بـاسـمـان کـرد جـەخـت دەکـاتـەوە لەسەر ئەوە کە دەڵێت:[ئیتاڵیا پێویستی بە دیکتاتۆریەتێک هەیە، دیکتاتۆریەتێک بۆ نەتەوە، یاخود دەڵێت: (ئەفسانەی ئێمە نەتەوەیە)، میراتگری ئیمپراتۆریەتی ڕۆم، * نابێت جێگیربوونی ناسیۆنالیزمی لە ئـەوروپـادا بـەلاوە کـت و پڕ بێت، بەڵکو ئەمە دەرئەنجامی کاریگەری ئاڵوگۆڕە سیاسی و کۆمەڵایەتیەکان بـوو (٣٥)، هـەروەهـا بەعس کە «ئایدۆلۆژیایەکی ناسیۆنالیستی تێکڕاو گشتگیرە»ئیسلام لـەسـەر ئاستی ئەنتۆلۆژی و ئـایـدۆلـۆژی دەبینی وەک « بزوتنەوەیەکی» سیاسی و ناسیۆنالیست، کە ئامانجەکەی یەکێتی نەتەوەی عەرەبە و لە هەمانکاتدا زیاتر وەک دیاردەیەکی داگیرکردن و شارستانییەت تەماشایدەکات، نەک وەک وەحیەکی خودایی و چەند پراکتیکێکی پیرۆز، ئەم هەڵوێستە خۆی لە خۆیدا لەوەوە دێت، کە لە ڕاستیدا بەعس هەوڵدەدات خواست و ئاواتی پان - عەرەبی پارتەکەی کە دەیـەوێـت هەموو عـەرەب لە تەنها دەوڵەتێک کۆ بکاتەوە (٣٦)، بەعس ڕژێمێکی دیکتاتۆریی فاشیی وای دامەزراندوە، کە نەک ڕێگەی دیموکراسی بۆ گەلەکەی و ئۆپۆزسیۆن نــادا، بگرە ئـەوانـەش کـە لەگەڵ حزبەکەی دان، ناوێرن نە بە ئاشکراو نە بە دزی، هەڵوێستی خۆیان لە مەڕ ڕووداوەکانی ژیان و دەوڵەتەکە دەربڕن، بەعس بەشێوەیەک چرای دیموکراسیی خەفە کردوە و نوزەی

لەبەر بزوتنەوەی دیموکراسی بڕیووە (٣٧)، بەکارهێنانی هەموو جۆرەکانی توندوتیژی (سیاسی، دەرونی، عەسکەری، کۆمەڵایەتی، مەزهەبی) دیارترین ئەو میکانیزمانە بوون، کە بەعس بە درێژایی حوکمی خۆی کاری لەسەر دەکرد، بەعس لەم ڕووەوە بە سوود وەرگرتن لە ئەزمونەکانی نازی ئەڵمانی و فاشی ئیتاڵی و کۆمۆنیزمی ستالینی، توانی تەواوی کۆمەڵگە داگیر بکات (٣٨). بەعسیزم دەبێت وەکو چەمکێکی تایبەتی تۆتالیتارانەی دەسەڵاتداریێتی لە جیهانی خۆماندا ببینین و ڕاڤەی بکەین و تێی بگەین، تۆتالیتاریزم هەر وەک چۆن لە خۆر ئاوای سەرمایەداری، (فاشیزم و نازیزم) ی بەرهەمهێنا، لە خۆرهەڵاتیش کۆمۆنیزمی سۆڤیەت و چینی و...هتد بەرهەمهێنا، ئاواش لە جیهانی عەرەبی و ئیسلامیدا فۆرمێکی تایبەتی دەسەڵاتداریێتی بەرهەمهێنا، کە ناوی (بەعسیزم) ە (٣٩)، عەفلەق و بەیتار لە کاتی گەڕانەوەیان بۆ سوریا دەستیانکرد بە پڕوپاگەندە، بۆ بیری نەتەوەپەرستی عەرەبی و دژایەتیکردنی فەرەنسا و بەریتانیا، میشێل عەفلەق زۆر هەواداری بیری فاشیزمی ئیتاڵیایی و نازییەتی ئەڵمانیایی بوو، لە هەمانکاتیشدا زۆر هەواداری سیاسەتی ستالینیش بوو، هەر بۆیە لە ڕووی ڕێکخراوەییەوە، پشتیان بە سیاسەتی ستالینییانە بەست، و لە ڕووی فکریشەوە پشتیان بە فاشیزم و نازییەت بەست (٤٠)، بۆ سەلماندنی ئەم قسەیەشمان دروشمی :[المحیط الي الخلیج « لە ئۆقیانووسەوە بۆ ئۆراڵ « ی بەعسیەکان نزیکە لە وتەی دکتۆر (سێبیناشەری) ی حزبی نازی کە دەڵێت:[ئێمە میللەتێکی سەد ملیۆنین، ئەڵمانیا تەنها دەوڵەتێک نییە کە پێیدەڵێن ئیمپراتۆریەتی ئەڵمان و هەموو ئەو زەویانە دەگرێتەوە، کە ئەڵمان تیایدا دەژی، ئەڵمانیا سەرجەم ئەو زەویانە دەگرێتەوە کە دانیشتوانی بە ئەڵمانی ئاخافتن دەکەن و بە ئەڵمانی بیر دەکەنەوە](٤١).کاربەدەستێکی فاشی بەناوی (لی) دەڵێ:[لە توانامان‌دا نییە، هیچ دەستکەوتێکی مادی پێشکەش بە کرێکاران بکەین، ئەڵمانیا هەژارە، توشی شکستی و ئەنگ و چەڵەمە بووە، هیچ بوارێک نەماوە تا چاوێک بە بەرزکردنەوەی کرێدا بخشێنین، لەبەرئەوە پێویستە ئارەزوی مادی لای چینی کرێکار کپ و خامۆش بکرێت وچاو ببڕنە بەرزی نەتەوایەتی] (٤٢) .فاشیزم هەمیشە پەنا دەباتە بەر پیادەکردنی سیاسەتی عەسکەرتارییەت و سەر ئەنجام جەنگ بە ڕێگە چارەسەری کۆتایی دەخاتە ڕوو بۆ کێشە ئابوری و کۆمەڵایەتییەکان (٤٣).

پێش گەیشتنی نازییەت و وەرگرتنی دەسەڵات جولەکە لە هەموو وڵاتانی ئەوروپایی ژیانیان ئاسایی دەبردە سەر، لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمدا پاش سەدان ساڵ نەژادپەرستی و چەوسانەوە و تا جیاکردنەوەیان لە گەڕەکی ((گیتۆ))*، وڵاتانی خۆرئاواو ناوەڕاستی ئەوروپا، بەڵێنیان دابوو ڕێز لە هاووڵاتیانی جولەکە بگرن و مافی هاووڵاتیان بپارێزێن، بەپێی ئەوەی ناونرا ڕزگاری (٤٤)، هەرچەند ئەڵمانیا پێشینەیەکی درێژیان لە دژایەتی جولەکە دا هەبوو، بەڵام بە گەیشتنی هیتلەر بە دەسەڵات، هیتلەر ئەم مەسەلەیەی بە جدیتر وەرگرت و بە لۆژکێکی ترسناک ڕێگەچارەی کۆتایی خۆی، گرەوی لە ڕکابەرەکانی خۆی بردەوە، ئامانجی ئەو بریتی بوو لە پاکسازی ئەڵمانیا و ئەوروپا لە هەموو گروپە نەخۆشەکان و ئەو پرسە گرنگەی کە نابێت فەرامۆش بکرێت ئەوەیە، کە تەنیا جووەکانی نەخستە ئەم وتەزایەوە، ئەو بەو پشتگیرییە گەورەیەی کە لە ناوەوە و دەرەوەی کۆمەڵگەی ئەڵمانی لێیدەکرا، کەوتە کوشت و بڕی ئەندامانی گروپە ئاینییەکان و ڕووناکبیرانی نەیار و سلاف و سۆسیالیستەکان و کۆمۆنیستەکان (٤٥)، هیتلەر لە نوسینی کتێبەکەی «خەباتی من» دا لە باسی جوودا دەڵێت:[هیچ کاتێ جیهان شتێکی نە ناسیوە ناوی «هونەری جوو» بێت، جوو هیچ چاکەیەکی نییە بەسەر هەردوو هونەرە مەزنەکەی((ئەندازیاری و مۆزیکا))، و «شوبنهر» دەڵێت:[گەلی هەڵبژێردراو مامۆستای مەزنی هونەری درۆن] (٤٦)،

هەروەها کەسایەتیەکی وەکو (گۆبلز) لە تێڕوانینی بۆ یەهودییەکان و لە وەڵامی ئەو پرسیارەدا کە ئایا یەهودی مرۆڤە؟ بەم شێوەیە دەنووسێت:[ئەگەر کەسێک زللەیەک لە دایکی ئێوە بدات، ئایا سوپاسی دەکەن ؟ ئایا ئەوە مرۆڤە ؟ ئەگەر کەسێک ئەم کارە بکات مرۆڤ نییە، بەڵکو ئاژەڵێکە، ئەم یەهودیانە گەلێک شتی ناشیرینیان لە هەمبەر دایکی ئێمە، کەلەئەڵمانیا ئەنجامداوە، یەهودییەکان ڕەگەزی ئێمەیان گەندەڵ کردوە، وزەی ئێمەیان دادۆشیووە، داب و نەریتەکانی ئێمەیان گەندەڵ کردوە، یەهودییەکان ئەهریمەنی بەرجەستەکردنی وێرانگەراین] (٤٧) .

تا بەم شێوەی نازییەکان ئەفسانەی ((پەیوەندیە خوێن)) یان کردە ئامرازێک بۆ قەڵاچۆکردنی

مۆسۆلۆنی

هەموو ئەو لایەن و بەرهەڵستکارانەی ناو ڕۆڵەکانی ڕەگەزی ئەڵمانی، فاشیزم نەتەوایەتی سلبییان تا دوورترین ڕادە قۆزتۆتەوە، به ناوی نەتەوایەتی و پاککردنەوەی ڕەگەزی جێرمانی((ئاری)) لەڕەگەزی ئامۆکان*(٤٨)، وێڕای جولەکە و مارکسیزمەکان، هیتلەر سلاڤەکان و قەرەجەکانی خستوەتە ریزی جولەکەوە بۆ پاکسازی کردن، بەڕای ئەو جولەکەو سلاڤەکان مرۆڤ نین و مافی ژیانیان نییە(٤٩)، هەر بۆیە ئاوانەکانی نازییەت خۆی دەبینێتەوە لە:-

١- کوشتنی ١٠ ملیۆن هاووڵاتی یەکێتیی سۆڤیەت و ئاوارەکردن و دەربەدەرکردن وپەکخستنی ملیۆنان کەسی تر.

٢- کوشتن و سوتاندنی زیاتر له (١٠) ملیۆن جولەکە لە تەواوی ئەوروپادا. ٣- بەکارهێنانی جولەکە و دیلەکان له تاقیگەکاندا، بۆ دۆزینەوەی دەرمان و چەکی نوێ، کە لەسەر گیانی ئەمان تاقیکردنەوەیان دەکرد. ٤- له داردانی سەدان کۆمۆنیست و پێشکەوتنخواز و ، ڕەوانەکردنیان بۆ بەرەکانی جەنگ و سەربازگە زۆرەملێکان.

٥- دەرکردن و ئاوارەبوونی هەزاران کەسی ڕۆشنبیر و نوسەر و دانا بۆ وڵاتانی تر، بۆ نمونه کەسانێکی وەکو ئەنیشتاین کە گەورەترین زانای کیمیایی بوو، بە یەکێک له دوژمنه گەورەکانی نازیەتیش دەژمێردرا، هەروەها برێخت که گەورەترین نوسەری شانۆییە و دانەری شانۆی ئەجریبییە. هتد(٥٠).

هەروەها مۆسۆلینی له کاتی داگیرکردنی حەبەشە((ایپوبیا)) هەوڵیدا لە حەبەشەدا سیستمێکی فاشیستی نوێ بهێنێته کایەوە، بۆیە دەستیکرد بە بۆمباران و کەڵک وەرگرتن له گازی ژەهراوی بۆ کوشتنی سەربازان و خەڵکی مەدەنی، تەنانەت کوشتاری هەزاران کەس لە خەڵکی ناوچەیی، پاش ڕاگرتنی فەرمی جەنگ، له هەوڵیدا داگیرکردنی کیشوەری ئەفریقا لە دروشمە بە ناوبانگەکەی دا کە دەڵێت:[ئەفریقا زەوییەکی بێ خەڵک-ئیتاڵیا خەڵکێکی بێ زەوی] (٥١).

لەمەوە بۆمان ڕووندەبێتەوە کە نەتەوایەتی سلبی نەتەوایەتییەکی ئیمپریالیستی کۆنەپەرستی دەست سور بە خوێنه و فاشیزم بەرزترین پلەیەتی (٥٢).

هەروەها بەعس لە هەموو ڕوویەکەوە،

هەڵگری پەیام و بەرنامەی فاشیستەکان بووە، لە ڕووی سیاسی و ڕێکخراوەییەوە، هیچ حزبێکی تری عەرەبی، هێندەی بەعس، لە فاشیزمی ئەوروپاییەوە نزیک نەبووە، هەرچەندە بەعسییەکان دژی ئەوەن بە فاشی ناویان بەرن، ئەوان خۆیان بە هەڵگری پەیامی مرۆڤایەتی و برایەتی دادەنێن، کە ئەمەش زۆر دورە لە کار و کردەوەکانیانەوە (٥٣)، یەکەم تایبەتمەندی گشتی کە بەعس لە ناسیۆنالیزم نزیک دەکاتەوە، بریتییە لە ویستی بەعس بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی ناسیۆنال لەسەر بنچینەی ڕابردو(٥٤)، عەفلەق و سەدام حسێن نازناوی «وێنەیەکی بچوککەرەوەی نەتەوەی عەرەب» و «ڕۆحی یەکەمی عەرەب» دەدەن بە پارتی بەعس و وامان ئێدەگەیەنن، کە بەعس بە بێ هیچ مەرجێک هەڵبژێردراوە بۆ ئەوەی عەرەب لە ئێکچوون و هەڵوەشاندن ڕزگار بکات، ناسیۆنال سۆسیالیزمیش حزبی نازی دەکرد بە جەوهەری ڕەگەزی ئەڵمان و «بزوتنەوەکەی» دەسەپاند بەسەر میللەتی ئەڵماندا، وەک ڕزگارکەرێکی ئەم ڕەگەزە کە ببوو بە قوربانیی ئەم ئێکشکاندنە(٥٥).لە زۆر حاڵەتدا دەکرێ گرنگترین کاراکتەر و سیفاتە سایکۆلۆژیەکانی دەسەڵات لە یەک کەسدا بەرجەستە ببێت، کە ئەمەش بە ڕوونی دەردەکەوێت لە ڕەفتارو ڕەوەشت و هەڵسوکەوتی زۆر لە کەسایەتیەکان لە مێژوودا، کە گەیشتونەتە دەسەڵات و مۆرکی سایکۆلۆژیایی عەقڵی خۆیانیان پێ بەخشیووە، دیارترینییان لە چەرخی نوێدا « مۆسۆلینی لە ئیتاڵیا و هیتلەر لە ئەڵمانیا و ستالین لە یەکێتی سۆڤیەتی پێشوو فرانکۆ لە ئیسپانیاو سالازار لە پرتوگال، و سەدام حسێن لە عیراق دا ...هتد» (٥٦) . ڕژێمی عیراقی، «بەعس»، هەر وەکو ئەڵمانیای نازی، کردەوەکانی لە ناو ڕستەی شیریندا دەشاردەوە، لە کاتێکدا کە لێپرسراوە نازییەکان باسی «کاری جێبەجێکردن» و «کاری تایبەت»، هەروەها «نیشتەجێکردن لە ڕۆژهەڵات» دا دەکرد، بەعسیەکان بیرۆکرانەکان باسی «ئیجراتاتی بە کۆمەڵ» و «گەڕانەوە بۆ ڕێزی نیشتمانی» و «نیشتەجێکردن لە باشوردا» دەکرد، بەڵام لە ژێر ئەم ڕستە شیرینانەدا، تاوانەکانی عیراق لە دژی کوردەکان، دەگاتە ئاستی جینۆساید*، ویستی لە ناوبردنی گروپێکی نیشتمانی، ئیتنی، ڕەگەزیی یان ئاینی، جا هەمووی بێت یان بەشێکی (٥٧).

ئەنفال و، تراژیدیاترین ڕووداو! :

ئەنفال وشەیەکی عەرەبییە، کۆی (نفل) ە، کە بە واتای (غنیمە) دێت، لە ڕووی زاراوەییەوە، ئەنفال واتای زیادە دەگەیەنێت، کەواتە پێناسەی دەستکەوتی ئەو ماڵ و سامانەیە، کە بە شەڕ لە موشریکان دەسەندرێت، زانایانی ئیسلام بۆ واتای ئەنفال بۆچوونیان وایە کە بریتییە لەو ماڵەی کە دەست موسڵمانان دەکەوێت لە خەڵکی شەڕکەر، کە جەنگاوەرانی موسڵمان، لە شەڕدا بە دەستی دێنن، لە بێ بڕواو موشریکان، لەگەڵ ئەوەشدا لە پێش ئیسلام ئافرەتیشی دەگرتەوە کە دەکرانە جاریە (٥٨)، بەڵام ئەنفال لای گەلی کورد و لە فەرهەنگی ئیستای کوردەواریدا، مانایەک و تێگەیشتنێکی تەواو جیاوازی هەیە، ئەو مانایەش لەو شاڵاوە سەربازیە پڕ تراژیدیایەی ڕژێمی بەغداوە سەرچاوەی گرتووە، کە ساڵی (١٩٨٨) دژ بە خەڵکی بێ تاوانی ناوچەکە لە هەشت قۆناغی جیاوازدا بە فەرمان و سەرکردایەتی دەسەڵاتدارانی بەعس ئەنجامدرا (٥٩)، چونکەسەدام حسێن ئەم ناوەی هەڵبژارد بۆ ئەو زنجیرە هێرش و پەلامارانەی، کەلەماوەی شوبات و ئەیلولی (١٩٨٨) کردیە سەر ناوچەکانی کوردستان و خەڵکەکەی بێ سەر و شوێن کرد و سەروەت و سامانیشی بە تاڵان بردن، لەگەڵ ئەوەشدا جیهانی عەرەبی و ئیسلامی بەوە چەواشە کرد، کە ئەوان هەڵگری پەیامی ئیسلامن و دژی بێ باوەڕ و ئاگرپەرستی دەوەستن (٦٠)، بەڵام ئەنفال چەند دەست درێژی بوو بێت بۆ سەر گەلی کورد، هێندەش دەست درێژی بووە بۆ سەر قورئان، هەر وەکو نوسەری کورد (بەختیار عەلی) دەڵێت: ((گێڕانەوەی ئۆتۆماتیکی ئەنفال بۆ ئاین و فکری دینی نەوەکو خۆ دزینەوەیە لە خوێندنەوەی بەعس، بەڵکو گواستنەوەی گوناهەکانی بەعسە بۆ ملی ئاین، کە لە جەوهەردا ئاین خۆی یەکێکە لە قوربانییەکانی بەعس)) (٦١)، ئەوەی بەعس کردی، هەر بە تەنها بۆ لە ناوبردنی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد نەبوو، کە خۆی لە حزبەکاندا دەبینییەوە، لە ڕاستیدا کەمترین پێشمەرگەی و چەکدار بەر شاڵاوەکە کەوتن، مەگەر ئەوانەی خۆیان دایە دەستەوە، یان ئەوانەی ڕێگای دەرچوونیان نەما، پێشمەرگە توانیان خۆیان بە ئاسانی خۆیان لە شاڵاوەکانی ئەنفال دەرباز بکەن، ئەوەی بەرکەوت خەڵکە سڤیل و بێ چەکەکە بوو، بۆیە ناکرێ بڵێین کردەی ئەنفال بە تەنیا کردەیەک بووە لە دژی پێشمەرگە، بەڵام لە بنەڕەتدا ڕژێمی بەعس بۆ بە ئەواوەتی هەڵتەکاندنی ڕەگ و ڕیشەی کورد، هەوڵی تەواوی سڕینەوەی ناوچە

ئازادکراوەکانی دا (٦٢) . بە بڕوای حزبی بەعس کورد دەبێ لە ناوببرێ، بۆ ئەوەش پرۆژەی تۆکمە و فراوانی هەبوو، ڕەنگە لە ساڵی هاتنە سەر حوکمی کاری بۆ جینۆسایدی کورد و قڕکردنی کردبێ، بەڵام بە هۆی ملهوڕی خۆی و گیرخواردنی بە دەست جەنگە یەک لە دوا یەکەکانییەوە هەلی بۆ نەڕەخسا بێ(٦٣) .

بەڵام دەبێت ئەوە بزانین، ئەگەرچی مێژوو گەلێ نمونەمان دەربارەی هەوڵی تواندنەوەی نەتەوە و گەلانی دنیا و تەفروتونا کردنیان بۆ دەگێڕنەوە، بەڵام بە دەگمەن نمونەیەک دەبینینەوە کە نەتەوەیەک لە نەتەوەیەکی تردا توابێتەوە و خاسیەتە تایبەتییەکانی خۆی لە (زمان و کەلەپور و فەرهەنگ) لە دەست دابێ (٦٤)، سەرەتای قەسابخانەی ئەنفال لە (٢٩) ی ئاداری ساڵی (١٩٨٧) دەستپێکرد، کاتێک (عەلی حەسەن مەجید) بەرپرسیارێتی (ئەمین سر) ی نوسینگەی ڕێکخستنی باکوری حزبی بەعسی وەرگرت و ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش بەپێی بڕیاری ژمارە (١٦٠) لە لە (٢٩)ی ئازاری (١٩٨٧)دەسەڵاتێکی ڕەهای لە کوردستان پێ بەخشی (٦٥)، ئەنفالی سەدامییانەی بەعسیانەی نازییانە، بە تەنها یەک شاڵاو نەبوو، بەڵکو هەشت شاڵاو بوو، ئەم شاڵاوانە لە مانگی شوباتەوە دەستیانپێکرد و لە مانگی ئەیلولی هەمان ساڵ، واتە بە درێژایی شەش مانگ بەردەوام بوو، تیایدا دەسەڵاتدارانی زۆردار هەموو جۆرە چەکێکی ئەقلیدی و کیمیاییان بە کارهێنا، کە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی قەدەغەکرابوون (٦٦)، ئەوەبوو لە سەرەتای مانگی سێ دا (یەکێتی نیشتمانی کوردستان) بە گەورەترین هێرش، لە دۆڵی جافایەتیدا کە لە دەریاچەی دوکانەوە درێژ دەبێتەوە، بەرەو ڕۆژهەڵاتی باشور، دەستپێکرد، لە ماوەی چەند سەعاتێکدا دەستیان گرت بەسەر دەیان ڕەبیەی بچوک و سەدان دیلیشیان گرت، دژە کرداری حکومەت، زۆری نەخایاند، لەسەرەتادا حکومەت گوللە تۆپی کیمیایی بەکارهێنا، هەتاوەکو ئەم کاتەش، هەرگیز هیچ حکومەتێک چەکی کیمیای دژ دانیشتوانە سیڤیلەکەی خۆی بەکار نەهێنا بوو (٦٧)، تەواوی ئەو مەرامانەی لە قۆناغەکانی سەرەتای شەڕی عیراق لەگەڵ کورددا لێیان بە نیازبوون، لە ساڵانی (١٩٨٧-١٩٨٨) دا و لە کۆتاییەکانی جەنگی نێوان ئێران-عیراق دا گەیشتە ترۆپک و ئەوپەڕی کە ئەویش (ئەنفال) بوو (٦٨) .ڕژێم لە نەخشە و پلانێکی نوێی دیکەدا، کە هەموو کوردستانی گرتەوە و پێیوا بوو کە کورد بەرەو کۆتا دەبات، چەکی کیمیایی بەکارهێنا، بەوەش سەدام حسێن سنوری ئەڵمانەکان و بەریتانییەکانی لە شەڕی یەکەمی جیهانی، هەروەها ئەمریکییەکانی لە شەڕی دووەمی جیهانی بەزاند، چونکە ئەوان چەکی کۆمەڵ کوژ بۆ گەلانی تر بە کارهێنا، کەچی سەدام بۆ گەلێکی بە کارهێنا کە ڕەگەزنامەی عیراقییان هەڵگرتبوو (٦٩)، لە نێوان ساڵانی(١٩٨٧-١٩٨٨)دا هێزەکانی سەدام حسێن چەند هەزار گوند و قۆخی، کوردییان وێران کرد و نزیکەی سەد هەزار کوردیان کوشت، زۆربەی هەرە زۆریان بێ چەک بوون و زۆربەشیان منداڵ و ژن بوون(٧٠). لە (١٥) ی مانگی سێدا بەرەی کوردستانی وهێزەکانی ئێران شاری هەڵەبجەیان رزگارکردو هێزە عیراقیەکانیان وەدەرنا، هەڵەبجە

> لەبەرامبەر ئەنفالدا، لە سەرەتای مانگی سێ دا (یەکێتی نیشتمانی کوردستان) بە گەورەترین هێرش، لە دۆڵی جافایەتیدا کە لە دەریاچەی دوکانەوە درێژ دەبێتەوە، بەرەو ڕۆژهەڵاتی باشور، دەستپێکرد

شوێنێکی گرنگ بوو، چونکە نزیک دەربەندیخان هەڵکەوتبوو، کە کۆنترۆڵی ئاوی بۆ پایتەخت دەکرد، لە (١٦) مانگدا عیراق شارەکەی بە کۆکتێلی کیمیایی بۆردومانکرد (٧١)، بۆردومانکردنی هەڵەبجە گەورەترین کارەساتی جەنگی پاش لێدانی هێرۆشیما و ناکازاکی بوو، کە لە کاتێکی کەمدا بەهەزاران مرۆڤ بوونە قوربانی و بە دەیان هەزاریش بریندار بوون (٧٢)، ئەو گازانەی لەم هێرشەدا بە کار هاتن بریتین لە:-

١-گازی خنکێنەر (فوزوجین): گازێکی بێ ڕەنگ و بۆنی گیا و شەوزەی تازە لێ دێت و ماوەی کارتێکردنی زۆر بە زووی دەبێت.

٢-گازی خوێن(سیاند-ئیدرۆژین-کلوراید-سیانۆژین): بۆنی بادەی تاڵی لێ دێت .

٣-پێۆرگ هێنەر (خەردەل-ئەرسیگەکان-گازەکانی پێوەدەر): گازێکی وشکە و بۆنی سیری لێ

ئەنفال مانای کۆتای هێنان بوو بە ژیانی ١٨٢ هەزار کەس لە منداڵ و ئافرەت و پیر و گەنج بە ناشرینترین و دڕندانەترین و ترسنۆکانەترین شێوە، چونکە ئەم مرۆڤانە لە گۆڕەپانی شەڕ و پێکداداندا بە دیل نەگیران و سەنگەر گر نەبوون

دێت.

٤- ئەعساب (سارین-سومان): گازێکی ئاوەگییە، بۆنی شێوەی میوەیە ئەگەر خاڵس بێت بۆنی نییە(٧٣)، بە گوێرەی شایەدحاڵێکی ئەفسەری هێزی ئاسمانی، سەدام لە کاتی هێرش بۆ سەر هەڵەبجە، هاتە بارەگایەک لە بەرەی دواوەی جەنگ، دوایی چووە سلێمانی ئەلەفۆنی بۆ سوپای عیراقکردو وتی:» ئێمە سەردەکەوین»، سەدام لەبەرامبەر کوردەکان وتی « دەبێت بە چەکی کیمیایی لێیان بدەین»(٧٤).

پاش ئەم بۆردومانە ئێران بە هانای قوربانییەکان هات و رۆڵێکی بەرچاوی بینی لە رزگارکردنی ژمارەیەکی زۆر لە بریندار و گەیاندنی وێنەی ئەم کارەساتە گەورەیە بە جیهان، بڵاوبوونەوەی ئەم وێنانە هەموو جیهانی هەژاند، بەڵام رژێم و ناوەندە عەرەبییەکان ،هەوڵیاندەدا کە بۆردومانکردنی هەڵەبجە بە درۆ لە قەڵەم بدەن، یان بۆردومانکردنەکەی بخەنە ئەستۆی ئێران (٧٥)، هەروەها کاتێکیش لیژنەیەکی نەتەوە یەکگرتووەکان نێردرا بۆ لێکۆڵینەوە لە بەکارهێنانی عیراق بۆ چەکی کیمیایی لە جەنگەکەیدا دژ بە ئێران، ئەمەیان بە لایەن ئێرانییەکانەوە دووپاتکردەوە، بەڵام بە کارهێنانی دژی میللەتی کورد وتیان ((مەسەلەیەکی ناوخۆییە))ئەم شێر و رێویە و درۆ و دەلەسەیە، هەمووی سازکرا بۆ شاردنەوەی کارەساتی خوێناوی شاری هەڵەبجە، کەواتە سەدام چۆن دەوەستێ کاتێک رۆژئاوا بەردەوام بێ لە ناردنی چەکی کیمیایی لە بەرامبەر ((پیترۆ دۆلار)) دا (٧٦)، پرۆفیسۆری ئیتاڵی((لینگوسینکو)) داوایکرد کە[پێویستە ناوی رۆژی جیهانی بۆ قەدەغەکردنی چەکی کیمیایی بە رۆژی بۆردومانکردنی هەڵەبجە بنرێت] (٧٧) ئەنفال مانای کۆتای هێنان بوو بە ژیانی ١٨٢ هەزار کەس لە منداڵ و ئافرەت و پیر و گەنج بە ناشرینترین و دڕندانەترین و ترسنۆکانەترین شێوە، چونکە ئەم مرۆڤانە لە گۆڕەپانی شەڕ و پێکداداندا بە دیل نەگیران و سەنگەر گر نەبوون، هەر بۆیە ئەنفال خاڵێکی رەشە بە ناوچەوانی رژێمی بەغدادوە و ئاقیکردنەوەیەکی مرۆڤایەتیشە (٧٨)

فاشیزم و بەعسیزم لە ئەگەرەکانی سەدەی ٢١ دا :

پاش تەواوبوونی شەڕی دووەمی جیهانی و کۆتاییهێنان بە حکومەتە فاشیستەکانی ئەڵمانیا و ئیتاڵیا، سەرکەوتنی بەرەی هاوپەیمانان بەسەریاندا و، داگیرکردنی وڵاتەکانیان لەلایەن هاوپەیمانانەوە، زۆر کەس لەو باوەڕەدا بوو، کە جارێکی تر فاشیستەکان ناگەڕێنەوە و ئەمەنیان بەسەر چوو، دیارە ئەم قسانە راست دەرنەچوون (٧٩)، چونکە پاش شەڕ، هەرچەندە پارتی نازیستانە و فاشیستانەی ئەڵمانیا و ئیتاڵیا قەدەغەکران، بەڵام بزافی نازیستانە و فاشیستانە لەو دوو وڵاتە و لە وڵاتانی دیکەش سەریانهەڵدایەوە، لە هەمووان سەرکەوتوتر نوێفاشیستانی ئیتاڵیا بوون، ئەم حزبە خۆی ناو نا « بزافی جفاکیی ئیتاڵیا MSI » لە ساڵی (١٩٩٤) دوە خۆی ناوناوە « هاوپەیمانی میللی « دامەزرێنەرانی ئەم حزبە، لە کۆمارە فاشیستانەکەی باکوری ئیتاڵیا دا، هاوکاری مۆسۆلینی بوون، لەبەر ئەو قەدەغەیەی لەسەریانە ناچارن خۆیان بە حزبێکی دیموکرات بناسێنن (٨٠) .

لەگەڵ دەستپێکردنی سەرەتاکانی سەدەی بیست و یەکدا، جیهان بەشێوەیەکی گشتی، بەناوبانگترین دیکتاتۆری ئیتاڵی وەبیر هاتەوە، لە رێگەی زنجیرەیەک رووداو و هەڵوێست و جەنگی سیاسییەوە، کە وایان کرد مۆسۆلینی و ماوەی فەرمانڕەوایەتییەکەی بخاتەوە بەر ئیشکی رۆژانی سەردەم، لە ئیتاڵیاو دەرەوەی ئیتاڵیاش گفت وگۆو و دیالۆگ زۆر زیادیکرد، لەمەڕ ئەو دیکتاتۆرەی کە دەیویست لە سەدەی بیستدا، ئیمپراتۆرییەتی رۆمانی کۆن زیندوبکاتەوە(٨١) .فاشیەکان هەر لە جەنگی جیهانی دووەمەوە ئەمریکای لاتینیان کردوەتە پەناگەی حەسانەوەیان، و هەر کاتێک بارودۆخ ناچاریان بکات لە سنورەوە دەپەڕێنەوە وڵاتێکی تر، لە توێژینەوەیەکدا کە ئاژانسی «فرانس پرێس»سازیداوە هاتووە کە ئەو (٤٠)هەزار نازییەی کە لەباشووری کیشوەری ئەمریکای لاتین بە ((شیللی و پاراگوای و ئەرجەنتین و بەرازیل و پۆلیڤیا))

سەدام

بڵاوبوونەئەوە، لە ناوچەی «كوردیا، قرطبة» كە كۆلۆنیاڵێكی گەورەی ئەڵمانیایەو دەكەوێتە سەرووی پایتەختی ئەرجەنتینەوە، كە ناوی خۆیان ناوە «لاوانی هێلەری ئەرجەنتینی» هەر لەوێدا سەربازگەی مەشقكردنیان دامەزراندوە (٨٢). نوێفاشیستی بە دوو شێوە خۆیان ڕێكخست و گوزارشتیان لە خۆیان دەكرد، فاشیزمی نوێی ئاینی و فاشیزمی نوێی سیاسی و بە تایبەتی نەژادپەرستی توندڕەو بوو، هەمووشیان بڕوایان بەوەیە كە ئەو كارانە لە خزمەتی نەتەوەكەی خۆیاندا ئەنجام دەدەن، بەڵام ئەواوی بزافە نوێفاشیستەكانی ئەمریكا و ئەوروپا، وەكو فاشیزم و نازیزمی جەنگی جیهانی دووەم، خاوەنی بەرنامەی گشتی و هەنگاوی سیاسی دیار و ئاشكرانین و زۆر جاریش لەم مەسەلەی نەتەوەیدا ناجێگیرن(٨٣) .فاشیستە نوێیەكان ئەمڕۆ زیاتر هەموویان بە دژایەتیكردنی بێگانە و جولەكە و ئیسلامەوە خەریكن، ئەم باسانە بووەتە پەیڕەوی سەرەكی و بنەڕەتییان، لە هەمانكاتدا حزبی سیاسیشیان هەیە و لە هەڵبژاردنەكاندا بەشداری دەكەن ولە زۆر وڵاتیش حوكم دەكەن، وەكو نەمسا حزبی «هایدەر »، لە ئیتاڵیاش بەرەی»فۆرسا» لە ئیتاڵیا پێكهاتووە لە «برلسكۆنی» و پارتی فاشیستی ئیتاڵیا «فینی» و بەرەی باكور « بۆسسی»، هەروەها زۆریان لە پەرلەمانی ئەوروپادا بەشدار بوون، وەكو « لۆپێنی» فەرەنسی كە لە ساڵی (٢٠٠٣) دووەمین پلەی لە هەڵبژاردنەكانی فەرەنسادا

جارێکی تر جیهان سەرسام بووەوە بە سەرهەڵدانەوە و پەیدابوونی مۆسۆلینییەکی نوێ، بەڵام ئەمجارە لە ڕێگەی جەنگێکی ئاگراوی دیالۆگی لە نێوان « نەوەیەکی مۆسۆلینی و موعەمەر قەزافی

هێنا(٨٤).ئەواوی نوێفاشیسئەکانی ئەوروپا دیدگای (ئەوروپا بوون) ی باڵاو توندڕەویان هەیە، ئەوان نەک ئەنها دژایەتی کۆچبەران و بێگانەکانی جیهانی سێیەم دەکـەن، بەڵکو لە بەرامبەر ئەمریکاییەکانیش هەمان هەڵوێستیان هەیە، هەروەها بەو پەڕی هێزیانەوە دژایەتی ڕەگەزی سلاڤی دەکەن و یادەوەری سەردەمی هیتلەر و نـازیـزم لـەم زەمینەدا دەژێننەوەو، هەوڵیشدەدەن ئەمسا بخرێنەوە سەر ئەڵمانیا (٨٥).

ساڵی (٢٠٠٦) ناوەندی سویسری پـەنـابـەران، لە سویسرا (١٠) لەو مەلەفە بەناوبانگانەی ئاشکرا کرد، لە نێو ئـەو (٤٤٠) هـەزار مەلەفە بەناوبانگەی کە ماوەیەکی زۆر بوو کەوتبوونە ژێرەوە و دیار نەمابوون، ئەم مەلەفانە زۆرێک لە وێنەگەکانی ژیانی مۆسۆلینییمان بۆ ئاشکرا دەکەن، هەروەها ئەو ڕێو شوێن و هۆکارانە ئاشکرا دەکـەن، کە بۆچی داوای پەنابەری کـردوە، هەڵسوکەوتی دەسەڵاتدارانی پەنابەران چۆن بووە، لە گەڵیدا لە سەرەتاکانی سەدەی رابـردودا ئەوەی کە زۆر گرنگە کە مەکتەبی ڕاپـۆرتـی پۆلیسی نهێنی هەرێمی « جنێف « ئاشکرایدەکات، ئەوەیە کە « مۆسۆلینی و لینین « بە دوو گوتار بێژی زۆر درەوشاوە و بەهێز وەسفدەکات(٨٦)،

هەر لە ساڵی (٢٠٠٦) دا دوو سەد هەزار سەرباز وەک خۆبەخش خۆیان بەخشی بۆ پارێزگاریکردن لە مۆسۆلینی، لە ناو ئەمانەدا هەبوو خاوەن پلەو پایەی بەرزو گەورەبوو، هـەروەهـا هەندێک جـەنـگـاوەری کـۆن بـەدیـدەکـران لـەوانـەی کە لە جەنگەکانی پێشتردا بەشدارییان کردبوو، ئەم هەنگاوە بووە هۆی ئوڕەبوونی هەندێک لە ئیتاڵیەکان، بـەڵام لـە بـەرامـبـەردا سـەرۆک وەزیرانی پێشوتری ئیتاڵیا»برلسکۆنی» کە پارتەکەی هاوپەیمانی پارتی تـونـدڕەوی ڕاسـڕەو بـووکـە « ئەلیساندرا» ی نـەوەی مۆسۆلینی سەرکردایەتی دەکرد، ڕایگەیاند ئەم هەنگاوە پارمەتیدەرێکی باشە بۆ بەرژەوەندی ئاشتبوونەوەی نیشتمانی (٨٧)، ئەمڕۆ لە ئەواوی ئەوروپادا، فاشیسئەکان لـە گـەشـەسـەنـدن و پێشکەوتنێکی بەردەوامدان، جگە لە « یۆنان، ئیسپانیا، پورتوگال، قوبرس» لە هەموو پەرلەمان و حکومەتەکانی ئـەوروپـادا فاشیسئەکان ئەندامیان هەیە، لە ولایەتەکانی ڕۆژهەڵاتی ئەڵمانیا، ڕێژەیەکی زۆریـان هێنا و چوونە پەرلەمانی ولایەتەکانەوە، بەڵام هێشتا لە بەرلین نەیانتوانیوە بێنە ناو پەرلەمانی ئەڵمانیاوە، بەڵام ئەگەر وا بڕوات، ئەوا بە دڵنیاییەوە لە ماوەی چەند ساڵی داهاتوودا، دێنە ناو پەرلەمان و حکومەتی ئەڵمانیاوە (٨٨)، هەرچەند پێشوتر نازیزم و فاشیزم نەیانتوانی بوو بچنە وڵاتانی ئەسکەندەنافیا»سوید، فنلەندا، نەرویج» (٨٩)، بەڵام لەم ساڵانەی دوایدا لە سوید، پارتە فاشیسئەکان توانییان ڕێـژەیـەکـی بـاش دەنگی خەڵکی بهێنن و بچنە ناو پەرلەمانەوە (٩٠) .

لە مانگی شوباتی ساڵی (٢٠٠٧) جارێکی تر جیهان سەرسام بووەوە بە سەرهەڵدانەوە و پەیدابوونی مۆسۆلینییەکی نوێ، بەڵام ئەمجارە لە ڕێگەی جەنگێکی ئاگراوی دیالۆگی لە نێوان « نەوەیەکی مۆسۆلینی و موعەمەر قەزافی « سەرۆکی لیبیا، کـە موعەمەر قـەزافـی ڕایگەیاند پێویستە لەسەر ئیتاڵیا کە قەرەبووی ئەو زیانانە بکاتەوە کە لیبیا بەری کەوتووە لە کاتی داگیرکاری مۆسۆلینی باپیریدا، لە بەرامبەردا «ئەلیساندرا» وەڵامیدایەوە و وتی: «پێویستە ئێوە قەرەبووی ئێمە بکەنەوە، چونکە داگیرکارییەکەمان پۆزەتیف بووە و فاشیەت دیموکراسی و ڕێگاوبان و شوێنی نیشتەجێبوون و قوتابخانەی بۆ گەلی لیبیا هێنا بوو (٩١) .

هـەروەهـا، لـــە(٢٠٠٣/٤/٩) سەرئەنجام ساتی حەقیقەت، لەوپەڕی درەوشانەوەیدا، لە ڕۆژهەڵات خۆی دەرخست، کە درندەترین دەوڵەت و دەسەڵاتی سیاسیی ئەم سەردەمە، دەوڵەتی بەعس، بە خۆی و هەموو دەزگاکانییەوە هەرەسیان هێنا، عیراقی دوای بەعس، لە هەر شتێک دەچێت وڵات و دەوڵـەت نەبێت، ڕژێمی بەعس بە جۆرێک کۆمەڵ و دەوڵەت و هەموو دەزگاکانی دەوڵەتی بەخۆیەوە بەستبوونەوە کەدوای ڕووخانی خۆی، عیراق وەک بۆشاییەکی سیاسیی و ئیداری، وێنەی وێرانەیەکی گەورەی مـادی و ڕۆحـی بەجێهێشت (٩٢)،

لەگەڵ ئەوەشدا ڕژێمە شمولیەکانی ناوچەکە کەوتونەتە پیلان دانان بۆ سەرنەکەوتنی ئەو ئەزمونە نوێیەی گەلانی عیراق نیازیانە لە عیراقی نوێدا بیگرنە بەر (٩٣) .

ئیستا ناسیۆنالیزمی پان-عەرەبی شکستیهێناوە، بەڵام ئەو بەها ئەخلاقی و سیاسیانەی کە ناسیۆنالیزمی عەرەبی لەسەردەمی فاشیزم، ئینجا بەعس لە ناو گیانی نەوەی نوێی عیراقدا چاندنی، هێشتا لە هەندێ ژینگەدا بەردەوامن، لە ناو هەندێ ژینگەدا هێشتا کاریگەرن و لەوانەیە لە داهاتوودا لە ژێر ناوی دیکە کار بکەن و بیانەوێ ڕەوڕەوەی مێژوو بەرەو دواوە بگێرنەوە، چونگە ئەو کلتورەی کە بۆ ماوەیەکی دورودرێژ بڵاویانکردەوە لە ناو گیانی زۆرێک چەقی بەستوەو وا بە زووی دانامرکێنەوە (٩٤).

لە ساڵی (٢٠٠٣) و لە دوای ڕووخانی ڕژێمی دیکتاتۆریی پێشووەوە هەتاوەکو ئیستا، ئێمە لە بارەی ڕیسواییەکانی ئەو پارە دزینانەوە دەبیستینو، دەخوێنینەوە کە لە عیراقدا و ناوە ناوە دێ، لەلایەن هەندێ لە بەرپرسانی گەورەی عیراقەوە ئەنجام دەدرێن کە لە وەهمی ئەوەدا دەژین، کە هێشتا ڕژێمی سەرکوتکەر ماو، گەندەڵی لە هەموو جیهان هەیە، بەڵام بە ڕێژەی جیاواز، لە عیراقدا گەندەڵی کارگێری گەیشتوەتە ڕێژەیەکی زۆر بەرز، ئەوەی ئەمڕۆ لە عیراقدا ڕوودەداث شتێکی نوێ نییە بۆ بەرپرسانی عەرەب (٩٥).

دەربارەی کوردیش لە دوای ڕوخانی ڕژێمی بەعس، بڕیاری (٦٨٨)ی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان، بڕیارنامەکە گوزارشت لە پاراستنی بەشێک لە دانیشتوانی باشووری کوردستان لە چوارچێوەی هێڵی (٣٨) دەکاث، و بەرامبەر بە (١٣٪) لە داهاتی نەوتی عیراق(٩٦). لە دوای دارمانی ڕژێمی بەعس لە (٩/ نیسانی ٢٠٠٣)هەلومەرج و بارودۆخێکی نوێ هاتە کایەوە، بۆ یەکەمین جار لە مێژووی سیاسی عیراق دەرفەتێکی لەبار درایە دەست پێکهاتە سەرەکیەکانی عیراق، بۆ ئەوەی لەسەر بنەمای دیموکراسیەث و ڕێزگرتن لە مافەکانی یەکتر، چارەسەری گرفتەکانی ئەم وڵاتە بکەن و کۆتای بە هەموو ئەو ئەنگەژە و قەیرانانە بهێنن، کە عێراق بەدرێژایی چەندین ساڵە تێیکەوتووە، بەڵام بەشێکی زۆر لایەنی عەرەبی عیراقی بە هاندان و پاڵپشتی دەڵەتە دراوسێ و عەرەبیەکان وەک (تورکیا و عەرەبستانی سعودی و سوریا) بە پاساو و بیانووی جۆراو جۆرەوە چوونەتە ناو بەرەی دژایەتیکردنی پرۆسەی سیاسی و پیادەکردنی سیستمی فیدڕاڵی (٩٧).

هەر لەبەرئەوە فاشیزم لە ڕۆژهەڵاث بەشێوەیەکی تر دروستبووە و ئەشەنەیکردوە و دەتوانین بڵێین مێژوی فاشیزم بۆ یەکەمجار لە ڕۆژهەڵاث لەلایەن ئەو خێڵانەوە بە کارهێنرا، عەلی وەردی دەڵێت: « مرۆڤی عەرەبی نانی لە کوشتن و پەلاماردا دەستدەکەوێت »، کشتوکاڵ و بازرگانی لای خێڵە عەرەبیەکان شەرم بوو (٩٨).

نمونەی ئەو خێڵانەش لە عەرەبستانی سعودیە، کە لە ناوچەی « نەجد » خێڵی «ئەلسعود» دەژیان، ئەم خێڵە دژی شەریفی کوڕی حسێن بوون و شەڕیان لە نێواندا بوو، بەریتانییەکان کەوتنە یارمەتیدانی ئەم خێڵەو تونیان ناوچەی حیجاز داگیر بکەن و تونیان دەوڵەتێک دروست بکەن و ببنە فەرمانڕەوای ئەو ناوچانە، دەوڵەتەکەشیان ناو نا سعودیە، هەر بە ناوی خێڵی ئەلسعودەوە (٩٩).

ئەنجام: لە ئەنجامی ئەم بابەتەماندا دەگەینە ئەو بڕوایەی کە ڕاسیزستان لە هەر کوێ بن لە بەرهەمی دەستیاندا هەمان بەد بەختی لە وێنەی هۆلۆکۆسث و ئەنفال بۆ کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی بە دیاریدێنن .

ئایدۆلۆژیای بەعس و پان-عەرەبیزم لە زۆربەی دەوڵەتە عەرەبیەکاندا بە شێوەیەک لە شێوەکان لە بەرەودایە و نمونەی زیندوشمان ئێستای سوریای بەشار ئەسەدە، کە تیایدا نەتەوە نا عەرەبەکان کەوتوونەتە بەر شاڵاوی توندی ڕژێمی بەعسی فاشییەوە، کە بە یارمەتی چەند دەوڵەتێکی زلهێزی جیهان لە کارەکانی بەردەوامە وەک دەوڵەتانی (ڕوسیا و چین و ئێران تا ڕادەیەکیش عیراقی هاوڕێ کۆنەکەی)، سوریا ئێستا بە گرنگترین ڕووداوەکانی مێژوویدا تێپەر دەکاث، کەتیایدا نزیکەی دوو ساڵە خۆپیشاندانی تێدایە بە ئامانجی ڕووخانی ڕژێمی بەعس و بە دیهێنانی دیموکراسیەث لەو وڵاتەدا

سەرچاوە و پەراوێزەکان

١-زاهیر محمدی+یاسین حاجی زادە : فەرهەنگی سیاسی ئارش، ب، چ، هەولێر، ٢٠٠٦، ل ٣٢٥.
٢ ئەردەڵان عەبدوڵڵا : فاشیزم لە نێوان دوێنێ و ئەمڕۆدا، چ١، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٢، ل

١٧ .

٣ جۆرج ئەرابیشی: مۆدێرنەو ڕاسیزم، و، شوان ئەحمەد، ب، چ، ب، ش، ٢٠٠٣، ل ١٣.

٤ مسعود عبدالخالق : مەوسوعەی جودی، چ١، هەولێر، ٢٠٠٨، ل ٦٤٩+٦٥٠.

٥ سۆزان کەریم : کورتەی لێکدانەوەی ڕاسیزم بۆ مێژووی کەمالیزم و بەعسیزم.

٦ مەلەک یەحیا :هەزرە سیاسیەکانی ڕۆژئاوا لە سەدەی ٢٠ دا، و:هیوا مەجید، چ١، چاپخانەی خانی، دهۆک، ٢٠٠٨، ل ١٣٣.

٧ مسعود عبدالخالق : مەوسوعەی جودی، س . پ، ل ٦٤١.

٨ جۆن وایس : نەریتی فاشیزم، ب، چ، لیره، سلیمانی، ٢٠٠٥، ل ١٠١.

٥١٣ . س، ل ٦٠ .

٩ فەلاح عبدالجبار:ڕەهەندەکانی ناسیۆنالیزم، و، ئارام جەمال، چ١، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ١٦٦ .

١٠ د.ڕەفیق سابیر : کولتوور و ناسیۆنالیزم، ب، چ٣، چاپخانەی ئیشک، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ٣٧.

١١ سڤێن تێرک لیدمان : و: ئاسۆس شەفیق : ڕێگوزەری بیری سیاسی، ، چ٣، سلیمانی، ٢٠٠٩، ل ٢٣٦ .

-١٢ هێنری میشێل: و:سمکۆ ئاکام، فاشیزم چیە؟، ب، چ، ب، ش، ٢٠٠٥، ل ١١.

١٣ فەرهاد هەمزە محمد: فاشیزم و خوێنی گەلە چەوساوەکان ، ب، چ، بەغداد، ١٩٨٥، ل٣٦.

١٤ یاسین سابیر سالح: ئینسکلۆپیدیای گشتی، ب، چ، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل٧٤٠.

١٥ ئەحمەد ناصیف:و/دڵسۆز عومەر: مۆسۆلینی ـ ئەفسانەیەک کە نەیدەویست بمرێ، چ١، چاپخانەیگەنج/سلێمانی، ٢٠٠٩، ل ١٧١.

١٦ سڤێن تێرک لیدمان: س، پ، ل ٢٣٦ .

١٦ ئەکرەمی مهیرداد : قەیرانی دیموکراسی کوردی و سەرهەڵدانی فاشیزم، پاشکۆی گۆڤاری ئایدیاوالّا: ژمارە (٧)، چ١، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠١٢، ل ٥٦ .

١٧ . بەختیار عەلی : خوێنەری کوشندە، ب، چ، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل ٥

١٨ سەمەد ئەحمەد: سایکۆلۆژیای دەسەڵات و جەماوەر، ب، چ، چاپخانە کارۆ، سلێمانی، ٢٠١٠، ل ٩٠ .

١٩ سۆزان کەریم مستەفا:بەعسیزم کورد، چ١، چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ٥٥ .

٢٠ئەمین قادر مینە:ئەمنی ستراتیجی عیراق و سێکوچکەی:ئەرحیل، ئەعریب، ئەبعیس، چ٢، لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، ١٩٩٩، ل ٦٤ .

٢١ تیریک هۆبزباوم : ڕەهەندەکانی ناسیۆنالیزم، و:ئارام جەمال، چ١، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ٨٧ .

٢٢د.ئەلبێرت عیسا:خوێندنەوەی بەعس بۆ فاشیزمی مێژوویی، چ١، ب.چ، چاپخانەی ڕوون، ب . ش، ل ١٧٥+١٧٦ .

٢٣ ئەدۆڵف هیتلەر : خەباتی من، و:سەلاح نەقشبەندی، چ١، ناوەندی ئارام، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ١٩٥ + ١٩٦ .

٢٤ ئەردەڵان عەبدوڵلا : فاشیزم لە نێوان دوێنێ و ئەمڕۆدا، س . پ، ل ١٠٩ .

٢٥ سالم ئەلقەمودی: سایکۆلۆژیای دەسەڵات، و : بەشارەت ڕەزا، ب، چ، چاپخانەی دیلان، سلێمانی، ب، س، ل ٢١

٢٦ ڕێکخراوی چاودێری مافی مرۆڤ، خۆرهەڵاتی ناوەڕاست:وەرگێرانی لە ئینگلیزییەوە:جەمال میرزا عەزیز:عیراق و ئاوانی جینۆساید، س.پ، ل ٣٢ .

٢٧ یوسف دزەیی : ئەنفال، کارەسات، ئەنجام و ڕەهەندەکانی، چ١، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠١، ل ٢٥ .

٢٨ ناهیدە جەمال ئاڵەبانی+جاسم محەممەد عەلی: ئەنفال و گەرمیان، چ١، چاپخانەی وشە، سلێمانی، ٢٠٠٢، ل ١١+١٢ .

٢٩ دانا محەممەد ئەمین کەلاری:ئەنفال پرۆسەیەک بە ناوی دینەوە دەقا و دەق دژی دین، گۆڤاری پەیامی زانایان، گۆڤارێکی ڕۆشنبیری ئاینییەیەکێتی زانایانی ئاینی

کوردستان مانگی جارێک دەری دەکات، ژمارە ٨١، نیسانی ٢٠١٢، ل ٢٥ .
٣٠ لەتیف فاتح فەرەج : هەڕەشەی ئەنفال، گۆڤاری ئەنفال : گۆڤارێکی لێکۆڵینەوە و دۆکیۆمێنتییە وەزارەتی مافی مرۆڤ و ئاوەرە و ئەنفال دەریدەکات، ژمارە(٣)، ساڵی سێیەم-٢٠٠٢، ل ٣١+٣٢ .
٣١ دلێر کەریم : خوێندنەوەیەکی تر بۆ ئەنفال، ب، چ، چاپخانەی هێڵ، سلێمانی، ٢٠١٠، ل ٣٤ .
٣٢ د.شاکر نابولسی : لەبارەی کوردو عیراقو چەند پرسێکی فکری و سیاسییەوە، : و:عەدالەت عەبدوڵڵا، ب، چ، سلێمانی، ٢٠٠٩، ل ٣٣ .
٣٣ ڕێکخراوی چاودێری مافی مرۆڤ، خۆرهەڵاتی ناوەڕاست:وەرگێرانی لە ئینگلیزییەوە:جەمال میرزا عەزیز:عیراق و تاوانی جینۆساید، س.پ، ل ٦٦+٦٧ .
٣٤ میدڵا ئیست ووچ : جینۆساید لە عیراق پەلاماری ئەنفال بۆ سەر کورد، و:محەممەد حەمە ساڵح تۆفیق: ب، چ، چاپخانەی ئیشک، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ١١٠ .
٣٥ هەژار عەزیز سورمێ:کورد و جینۆساید و ئیبادەکردن!هەڵوێستی یاسای نێودەوڵەتی، چ٢، چاپخانەی هێمن نەجاد، کوردستان، ٢٠٠٦، ل ٥٧+٥٨.
٣٦ سامانسا پاوەر: ب، چ، ئەمریکا و ئەنفال، و:بەختیار کەریم، ئۆکسفۆرد، بەریتانیا، ٢٠٠٦، ل ٩ .
٣٧ فیبی مار : مێژووی نوێی عیراقی، و،حەمە شەریف حەمە غەریب+شێرکۆ ئەحمەد حەویز: چ١، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٠ . ل ٣٢٦.
٣٨ د. عەلی ئەنەر تێرەیی : بزافی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کورد لە کوردستانی عێرا ق لە ساڵەکانی جەنگی عیراق ئێراندا ١٩٨٠ - ١٩٨٨، چ١، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٨ .ل ٥١٢ .
٣٩ هەورامان عەلی تۆفیق : هەڵەبجە، کارەساتی کیمیابارانی ساڵی ١٩٨٨، چ١، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٠، ل ١٥ .
٤٠ عەلی مەحمود محەممەد : بازرگانی مەرگ، ب، چ، بەڕێوەبەرێتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، ٢٠٠٥، ل ٨٣ .
٤١ دورییە عەونی : عەرەب و کورد ناکۆکی یان ئەبایی، و:سوارە قەڵادزێیی: چ١، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠١، ل ١٧٨ .
٤٢ سالار حەمە سور باسیرە:هەڵەبجە و ئەنفال، چ١، لە بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری بەڕێوەبەرایەتی گشتییە، سلێمانی، ٢٠٠٣، ل ٤٩+٥٠ .
٤٣ ئەردەڵان عەبدوڵڵا : فاشیزم لە نێوان دوێنێ و ئەمڕۆدا، س . پ، ل ٧٣ .
٤٤ ڕەیدار لاشۆن : و:ئاسۆس شەفیق : س . پ، ل ١٣٠ .
٤٥ ئەحمەد ناصیف: مۆسۆلینی.. ئەفسانەیەک کە نەیدەویست بمرێت، و/ دڵسۆز عومەر، س. پ، ل ١٣ .
٤٦ فەرهاد هەمزە محەممەد: س . پ، ل ١١٠ .
٤٧ ڕەیدار لاشۆن : ئایدیۆلۆژیی سیاسیی هاوچەرخ، و:لە سویدییەوە، ئاسۆس شەفیق: چ٢، سلێمانی، ٢٠١٠، ل ١٣١ .
٤٨ نەوزاد عەبدوڵڵا هێئۆتی : دۆزی کورد لە عێرا قدا و میکانیزمەکانی چارەسەرکردنی دوای ٢٠٠٣، چ١، چاپخانەی خانی، دهۆک، ٢٠٠٩، ل ١٩٥ .

ئایدیا
تەنها بیر کردنەوە
ئازادمان دەکات
ئاشنابوون بە
هیوم
لە فارسییەوە: مستەفا زاهیدی

فینۆمینۆلۆژیا

فینۆمینۆلۆژیای
ئەدمۆند هۆسریل

بنەما
بنەرەتییەکانی
میتۆدەی
فینۆمینۆلۆژی

لەش و بوون
لە فەلسەفەی
مێرلۆپۆنتیدا